

Janusz Lehmann

"Soobszczenija", T. 27, 1971 :
[recenzja]

Ochrona Zabytków 26/2 (101), 160-165

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i prywatnych, wystaw, dzieł artystów współczesnych oraz zakupione dawne fotografie prywatne. 2) Wykonanie dla oddziału konserwacji ponad 600 fotografii zabytków malarstwa sztalugowego i ściennego, polichromowanej rzeźby drewnianej, zabytków z metalu, kamienia i materiałów organicznych. Dla oddziału konserwacji wykonano poza tym szereg fotografii kolorowych, rentgenogramów, fotografii luminiscencji w pozafioletecie i fotografii w promieniach podczerwonych. 3) Oddział konserwacji wykonał badania i przeprowadził konserwację 39 obrazów na płótnie i drewnie, 3 malowideł ściennych, 13 drewnianych rzeźb polichromowanych, kilkaset drobnych zabytków metalowych i po kilkadziesiąt zabytków kamiennych i z materiałów organicznych. Kronika podaje również prace wy-

SOOBSZCZENIJA. Wyd. Ministerstwo Kultury SSSR — Wsiesojuznaja Cienralnaja Nauczno-Issledowatielskaja Laboratorija po Kinsierwacii i Riesterawracii Muziejnych Chudożestwiennych Ciennostiej (WCNILKR). Moskwa. Wydawnictwo ciągłe, nieperiodyczne.

Tom 27 (1971), 251 stron, ilustracje.

Pod ogólną redakcją I. P. Gorina zawiera 18 artykułów, podzielonych na następujące grupy tematyczne:

- 1) Fizyczne i chemiczne metody badania.
- 2) Problemy konserwacji.
- 3) Biologiczne niszczenie obiektów muzealnych i metody ich ochrony.
- 4) Badania technologiczne i stylistyczne.
- 5) Badania i atrybucja miniatur bizantyjskiego ewangeliiarza ze zbiorów Państwowej Biblioteki im. M. E. Sałykowa-Szczedrina.
- 6) Praktyczna konserwacja.
- 7) Ochrona.
- 8) Informacja.

Pierwsza grupa tematyczna obejmuje następujące artykuły: L. I. Baszmacowa, *Rientgienologiczeskie issledowanije proizwiedienii žiwopisi w GCCh NRM. (Rentgienologiczne badanie dzieł malarstwa w GCCh-NRM)*, ss. 2—26, 23 il., str. w jęz. ang., lit. 4 poz.

Artykuł podaje różne metody badania rentgenograficznego dzieł malarstwa stosowane w GCChNRM (Państwowa Centralna Artystyczno-Naukowa Pracownia Konserwatorska im. I. E. Grabarja, Moskwa). W kolejnych rozdziałach autorka rozważa zastosowania do badania obrazów zasady metod kompensacji różnic zaciernienia rentgenogramów, rentgenografii kątowej, tomografii i elektronografii. Do kompensacji autorka używa proszku tworzywa sztucznego AKR (poliakrylan etylu) produkcyjnej radzieckiej. Przed wykonaniem zdjęcia proszkiem tym wypełnia się zagłębienia i nierówności obiektu. Rentgenogramy wykonywano metodą kątową przy pozycji lampy w stosunku do obiektu pod kątem 90—45° do płaszczyzny powierzchni malowanej. Do wykonywania zdjęć stosowano radziecki aparat rentgenowski R.U.M. 7, produkowany seryjnie, uniwersalny dla celów diagnostyki medycznej. Stosowane napięcia ok. 30 kV, natężenia rzędu 5 mA, czas naświetlania 20—30 sek., odległość lampy od obrazu rzędu 80 cm. Rentgenogramy warstwowe (tomogramy) uzyskiwano drogą obrotu obiektu z jedyną prędkością w płaszczyźnie osi symetrii deski obrazu pod kątem 85—50°, przy nieruchomej lampie rentgenowskiej. Elektronografię przeprowadzono eksperymentalnie. Wykonano zdjęcie elektronograficzne przed i po konserwacji obrazu formatu 30×40 cm, nieznanego artysty, przedstawiającego głowę kobiety. Elektronografia ujawnia zamalunki i retusze i może być w przyszłości stosowana w codziennej praktyce konserwatorskiej.

G. P. Lepniew, N. G. Gierasimowa, P. Ch. Itkina, *Mietody opriedielenija aktiwnoj kislotnosti*

konane w Instytucie, dotyczące mikrochemicznej analizy fizyko-chemicznej spoiw, barwników, materiałów do konserwacji i innych tworzyw dzieł sztuki, datowania za pomocą pomiaru promieniowania izotopu węgla C₁₄. Odnotowuje nabytki biblioteki centralnej oraz podaje różne inne informacje, jak np. dane z konsultacji, wyjazdów studyjnych, kolokwiów, kongresów, staży i ważniejszych prac Narodowego Centrum Badań „Prymitywów Flamandzkich”.

Publications 1968 (Publikacje 1968) s. 231—234. Wymieniono 42 noty bibliograficzne prac Instytutu i 8 not bibliograficznych Narodowego Centrum Badań „Prymitywów Flamandzkich”.

Janusz Lehmann

bumażnych dokumentow i proizwiedienii grafiki. (Metody oznaczania aktywnej kwasowości papierowych dokumentów i obiektów grafiki), ss. 26—37, 2 il., 3 tab., str. w jęz. ang., lit. 17 poz.

Autorzy podają metodę oznaczania odczynu pH papieru dokumentów i rycin. W przeciwieństwie do powszechnie stosowanych metod oznaczania zakwaszenia papieru w przemyśle, metoda proponowana przez autorów nie wymaga dużej ilości próby. Opracowano 3 warianty metody: 1) oznaczania kwasowości papieru za pomocą płasko zakończonych elektrody szklanej specjalnej konstrukcji, podłączonej do pH-metru (metoda kontaktowa); 2) przez położenie na czas 1 minuty 2 kropli wody na powierzchni papieru, zebranie ich mikropipetą i pomiar pH uzyskanego w ten sposób ekstraktu za pomocą mikroelektrody (metoda kropłowa); 3) ekstrakcję 2 mg pobranych w miejscach dopuszczalnych strzępków papieru w 2 kroplach wody destylowanej na szkiełku zegarkowym lub zagłębionym szkiełku przedmiotowym i pomiarze po kilku minutach pH przy użyciu mikroelektrody szklanej pH-metru. W artykule zamieszczono tabele zawierające: 1) wyniki pomiarów kontrolnych pH różnych rodzajów papieru współczesnego i zabytkowego, przeprowadzonych różnymi metodami (kontaktowa, kropłowa, ekstrakcji strzępków i standardowa); 2) określenie pH niemieckich rycin z XV—XVI w. oraz wyniki oznaczenia pH papierów wyprodukowanych w 1961 r. w fabryce Goznak.

E. M. Nasziwanko, N. G. Borisowa, *Opriedielenije sostawa sztukaturnych słojev mietodom mikropietrografii. (Oznaczenie składu warstw zaprawy metoda mikropetrografii)*, ss. 37—43, 4 il., str. w jęz. ang., lit. 7 poz.

Artykuł zawiera opis metodyki i wyniki mikropetrograficznego badania prób 3-warstwowych zapraw pobranych z soboru św. Sergiusza w Feodosji na Krymie (XIV w.). Badania przeprowadzono metodą szlifów cienkich pod mikroskopem polaryzacyjnym MIN-8 produkcji radzieckiej, ze stolikiem integracyjnym Andina ISA. W wynikach podano opis obrazów mikroskopowych uzupełniony fotografiami, skład mineralogiczny i petrograficzny w procentach dla poszczególnych warstw oraz struktury warstw.

J. I. Grenberg, *Oczerki istorii tiechniko-tiechnologiczeskich issledowanij žiwopisi. Ot chemiczeskogo analiza do fiziko-chimiczeskogo issledowanija. (Zarys historii technicznego i technologicznego badania malarstwa. Od analizy chemicznej do badania fizykochemicznego)*, ss. 43—95, 13 il., 2 tab., str. w jęz. ang., lit. 135+8 poz.

II część artykułu (patrz Soobszczenia t. 26) zawiera rozdziały poświęcone: 1) ewolucji zastosowania analizy chemicznej do badań malarstwa, aż do zajęcia się przydatnością badań fizykochemicznych; 2) zastosowaniu analizy mikrochemicznej materiałów składowych ma-

larstwa; 3) badaniu poprzecznych przekrojów warstwy malarskiej 4) emisyjnej analizy widmowej; 5) analizie rentgenograficznej i dyfraktometrycznej; 6) fizykochemicznym metodom oznaczania nieorganicznych składników obrazów; 7) identyfikacji organicznych składników pigmentów i spoiw metodami mikrochemicznymi. Na podstawie własnego doświadczenia, autopsji, osobistych kontaktów i wszechstronnej znajomości literatury konserwatorskiej autor opisuje początki i ewolucję zastosowań badawczych i praktycznych metodyki nauk ścisłych do konserwacji malarstwa. Objęcie rozważaniami prawie 200-letniego okresu powoduje, że praca Grenberga stanowi cenny przyczynek do historii konserwacji zabytków malarstwa. Bogaty wykaz dobrze dobranej literatury przedmiotu może być pomocny dla badaczy pragnących pogłębić znajomość problematyki.

W drugiej grupie tematycznej zamieszczono następujące artykuły:

I. I. Własow, *Widy razruszenija sztukurki i sposoby jejo ukrieplenija. (Formy niszczenia zaprawy i sposoby jej wzmocnienia)* ss. 96—102, 1 il., str. w jęz. ang.

Autor omawia wyniki badania przyczyn i rodzajów niszczenia zapraw pod malarstwem ściennym. Rozróżnia następujące formy niszczenia zaprawy: 1) odstawanie od muru z wybruszeniem, 2) odstawanie od muru i pęknięcie, 3) rozwarstwianie zaprawy, 4) rozwarstwianie zaprawy i pęknięcie, 5) pęknięcie spowodowane przez gwoździe w zaprawie, 6) spękanie i wypadanie zaprawy, 7) rozpad i proskowanie się zaprawy. Obserwacje autor przeprowadził w czasie konserwacji soborów Suzdału i Włodzimierza. Podano następujące sposoby wzmacniania: 1) usuwanie gwoździ powodujących pęknięcie, 2) zabezpieczanie malatury przez zaklejenie papierem japońskim, 3) napuszczenie między mur a odstającą zaprawę lub w przestrzenie między warstwami zaprawy mocnego roztworu polimetakrylanu butylu lub naklejanie odpadniętych i luźnych fragmentów na metakrylan butylu i równoczesne przyciskanie odstających czy odpadłych zapraw do muru za pomocą specjalnie opracowanych do tego celu przycisków śrubowych; szczegóły dotyczące konstrukcji przycisków podano w artykule.

A. W. Iwanowa, O. W. Lelekowa, *Primienienije nowych matieriałow dla ukrieplenija razruszenno-go grunta ikon, skulptury, riezby. (Zastosowanie nowych matieriałow do wzmacniania zniszczonych gruntów ikon, rzeźby i snycerki)*, ss. 103—112, str. w jęz. ang.

Autorki opisują stosowaną przez siebie technikę umacniania osłabionych gruntów ikon, rzeźby i snycerki polichromowanej i złoconej. Tradycyjnie używano do tego celu roztworów naturalnych klejów zwierzęcych — rybiego, skórniego i kostnego. Metoda ta miała wiele mankamentów i była krytykowana. Nie można było np. uzyskać dobrego związania wzmacnianego gruntu z podłożem bez przyprasowania gorącą szpachlą lub żelazkiem. Z tego powodu w oddziale konserwacji rzeźb Państwowej Centralnej Artystyczno-Naukowej Pracowni Konserwatorskiej im. I. E. Grabarja już przed 1964 r. zastosowano dyspersję wodną polioctanu winylu dla wzmacniania gruntów rzeźb ołtarza Berndta Notke w Tallinnie. W 1967 r. Wszczęzwiazkowe Centralne Laboratorium przeprowadziło duże prace zabezpieczające w soborach Kiriłowskiemu Muzeum Rezerwatu. Konieczne było przygotowanie dobrego materiału do zabezpieczenia, o nowych własnościach. Spośród dużej liczby różnych tworzyw sztucznych, takich jak kopolimer octanu winylu z metakrylanem, octanu winylu z akrylanem butylu, octanu winylu z sześćoakrylanem dwuetylu, octanu winylu z meleinianem dwubutylu czy octanu winylu z maślanem winylu, wybrano dyspersję kopolimeru octanu winylu z sześćoakrylanem dwuetylu (WA 2 EGA) produkcji radzieckiej. Autorki podają szczegółową metodykę wielokrotnego nasycania dyspersjami wodnymi żywicy o różnym stężeniu, którą

trzeba przystosować do każdorazowego przypadku zniszczenia gruntów.

O. E. Pluszcz, *Charakter powrieżdzenija žiwopisi Troickogo Sobora Ipatiewskogo monastyra w Kostromie i metody jejo ukrieplenija. (Charakter uszkodzenia malatury soboru Troickiego klasztoru Ipatiewskiego w Kostromie i metody jej zabezpieczenia)*, ss. 112—123, 4 il., 1 tab., str. w jęz. ang.

Podano wyniki szczegółowych studiów nad polichromią ścian soboru św. Trójcy w klasztorze Ipatiewskim w Kostromie. Przeprowadzono pomiary wilgotności murów i zapraw oraz malowideł w okresie maj—wrzesień 1962, pomiary wilgotności względnej powietrza we wnętrzu soboru, mikrobiologiczne badania warstwy malarskiej z określeniem warunków powstawania gatunków pleśni. Określono zmiany techniczne zapraw spowodowane przez wilgoć, takie jak rozwarstwianie się zapraw, łuszczenie się malatury, proskowanie i pokrywanie się malatury pleśnią. Konserwacja objęła zabiegi mające na celu usunięcie przyczyn i skutków niszczenia. Umożliwiono regulację wentylacji, temperatury i wilgotności we wnętrzu soboru. Założono ogrzewanie wnętrza. Malatura wykonana została mieszaną techniką freskowo-temperową. Dezynfekcję powierzchni przeciw pleśniom przeprowadzono za pomocą wodnego roztworu benzoenu sodu. Utrwalenie osypujących się warstw malarskich wykonano roztworami żywic mocznikowych, akrylowych i poliamidowych. Pigmenty do uzupełnień i retuszy rozrabiano: żółte i czerwone na emulsji żółtkowej, zielone i niebieskie na wywarze z pszenicy. Trwałość w ten sposób przygotowanych farb była sprawdzana w hydrostacie w warunkach temperatury i wilgotności zbliżonych do panujących w soborze Troickim. Farby rozrabiane na emulsji żółtkowej lub wywarze pszenicznym były modyfikowane 0,1—2% dodatkiem sztucznych żywic: polialkoholu winylu lub poliakrylamidu. Autor podaje metody przepajania osłabionej malatury mieszanymi roztworami żywic sztucznych — poliakrylamidu, alkoholu poliwinylowego — z roztworami naturalnej emulsji żółtkowej i wywaru pszenicznego.

W trzecim dziale tematycznym zamieszczono 1 artykuł:

D. S. Lelikowa, *Plesniewyje griby, razruszajuszczije proizwiedienija izobrazitel'nogo i prikladnogo iskusstwa. (Grzyby pleśniowe niszczące dzieła sztuki i rzemiosła artystycznego)*, ss. 124—140, 2 il., 2 tab., str. w jęz. ang., lit. 46 poz.

Artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej autorka referuje literaturę radziecką i obcą na temat pleśni rozwijających się na dziełach sztuki. Omawia procesy chemiczne towarzyszące wegetacji pleśni. Podaje krytyczne wartości wilgotności względnej powietrza dla różnych rodzajów dzieł sztuki, przy których możliwy jest rozwój pleśni. Druga część artykułu zawiera sprawozdanie ze studiów przeprowadzonych przez autorkę nad mikroflorą rozwijającą się na dziełach sztuki w Związku Radzieckim. Podano wykaz wyselekcjonowanych gatunków pleśni obejmujący 56 gatunków oraz tabelę, w której zaznaczono, jakie gatunki znaleziono na jakich rodzajach dzieł sztuki w muzeach.

Czwarty dział tematyczny zawiera również 1 artykuł: G. I. Wzdornow, *Ikona „Sobor archanielow Michaiła i Gawriła” iz Wielikogo Ustjuga. (Ikona „Zbór Archaniołów Michała i Gabriela” z Wielkiego Ustjuga)*, ss. 141—162, 8 il., str. w jęz. ang., lit. 56 poz.

Artykuł poświęcono kwestii datowania i pochodzenia ikony malowanej na lipowej tablicy o wymiarach 118×162 cm, grubość 3,5 cm, pochodzącej z cerkwi klasztoru Michaiłowo-Archangielskiego w Ustjugu. Ikona ta była konserwowana w Państwowej Centralnej Artystyczno-Naukowej Pracowni Konserwatorskiej im. I. E. Grabarja w latach 1959—1968. Przyjmowano datowanie na 2 połowę XIII lub początek XIV w. Rysunek i sposób wykonania ikony wykazywały znacz-

ne podobieństwo do malarstwa ikon z centrum w Rostowie, które w XIII—XIV w. miało liczne związki z Ustjugiem. Na podstawie analizy autor uzasadnia twierdzenie, że omawiana ikona malowana była w Ustjugu przez miejscowego artystę. W związku z ustaloną w czasie konserwacji atrybucją ikony artykuł analizuje problem wyodrębnienia się niezależnego stylu trzech staroruskich miejsc malowania ikon — Ustjuga, Biełozierska i Wołogdy.

W piątej grupie tematycznej zamieszczono następujące artykuły:

Issledowanije i atribucija miniatjur Bizantijskiego ewangielija iz sobranija Gosudarstwiennoj Biblioteki im. M. E. Sałtykowa-Szczedriny. (Badania i atrybucja miniatur bizantyjskiego ewangielia ze zbiorów Państwowej Biblioteki im. M. E. Sałtykowa-Szczedriny), ss. 163—202, 32 il., str. w jęz. ang.

Studium składa się z 3 artykułów, a mianowicie:

J. P. Mokriecowa, *K woprosu atribucii miniatjur. (Zagadnienie atrybucji miniatur)*, ss. 163—190, 22 il., J. I. Grenberg, *Fiziko-optičeskoje issledowanije miniatjur. (Fizyczno-optyczne badanie miniatur)*, ss. 190—198, 6 il., A. L. Dub, *Fotograficzeskije metody wyjawlenija płocho razliczimych elementow miniatjur. (Fotograficzne metody uwidaczniania słabo rozpoznawalnych szczegółów miniatur)*, ss. 198—202.

Studium dotyczy technologicznego badania miniatur bizantyjskich (tempera na pergaminie) ze zbioru Państwowej Biblioteki im. Sałtykowa-Szczedriny. Pierwszy artykuł zawiera referat na temat literatury, archiwaliów, ikonografii, paleografii i historii opisywanego ewangeliarza. Datowanie miniatur — XIII w., pisma ewangeliarza — XII w. Badania wykonane przy okazji konserwacji miniatur ewangeliarza, przeprowadzonej w 1968 r. w Wszeczwiązkowym Centralnym Laboratorium, pozwoliły na wyjaśnienie obu punktów widzenia i uzgodnienie datowania. Konieczność konserwacji wynika z widocznego osypywania się niektórych miniatur. Drugi artykuł opisuje wyniki badania miniatur w promieniach podczerwonych, rentgenografii i luminiscencji w pozafiolecie. W trzecim artykule opisano zastosowanie różnych metod fotografii dla uwidocznienia ukrytych szczegółów miniatur, m.in. fotografię przy użyciu różnych filtrów barwnych, fotografię w świetle widzialnym przechodzącym oraz w świetle sodowym. Badania wykazały, że pod XIII-wiecznymi miniaturami zachowały się pozostałości dawniejszych, XII-wiecznych, wykonanych wspólnie z tekstem ewangeliarza.

W. W. Fiłatow, A. P. Szeptiukow, *Fragmient narużnoj rospisi Uspienskogo sobora Kijewo-Pieczerskoj Ławry. (Fragment malowideł zewnętrznych soboru Uspieńskiego w Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej)*, ss. 202—206, 1 il., str. w jęz. ang., lit. 4 poz.

W czasie prac rozbiórkowych ruin soboru Uspieńskiego, zniszczonego w 1941 r., znaleziono fragmenty malowideł ściennych. Pochodziły one ze ściany północnej soboru, zbudowanej w latach 1075—1077. Szczegółowa analiza znalezionych fragmentów i badania źródeł ar-

chiwalnych wykazały, że ściany zewnętrzne soboru miały w XI w. polichromię.

Szósta grupa tematyczna obejmuje następujące artykuły:

G. S. Batchel, *Nowyje fragmenty żiwopisi Teofana Grieka. (Nowe fragmenty malarstwa Teofana Greka)*, ss. 207—210, 2 il., str. w jęz. ang.

Artykuł zajmuje się sprawą odkrycia kilku fragmentów fresków Teofana Greka z 1378 r. w nowogrodzkim soborze Przeobrażenia, podaje jego historię i znaczenie.

A. A. Rybakow, *Ukriepienije triech ikon iz fondow Wołogodskiego obłaстного krajewidczeskogo muzeja. (Konsolidacja trzech ikon ze zbiorów Obwodowego Muzeum Krajoznawczego w Wołogdzie)*, ss. 211—218, 5 il., str. w jęz. ang.

Autor opisuje zabezpieczenie 3 ikon na drewnie z Muzeum w Wołogdzie: 1) tryptyk z XVII w. (Łono Abrahama, Wygnanie z raju i Pograżenie grzeszników w piekle), wym. 71×172 cm; 2) sceny z życia św. Jana Chrzciela, XVII w., wym. 130×147 cm; 3) Apostoł Mojżesz, XVIII w., wym. 57×162 cm.

Siódma grupa tematyczna obejmuje następujące artykuły:

R. A. Dewina, *Niekotoryje woprosy muzejnogo chranienija (riezultaty obsledowanija muzejew). (Niektóre zagadnienia muzealnego przechowywania. Wyniki wizytacji muzeów)*, ss. 219—225, str. w jęz. ang. Artykuł w dwóch rozdziałach zatytułowanych „Budynek muzealny” i „Reżim temperaturowo-wilgotnościowy muzeów” ujmuje wyniki badań przeprowadzonych w wielu muzeach sztuki Związku Radzieckiego, położonych w różnych strefach klimatycznych, w salach wystawowych muzeów i pomieszczeniach magazynowych, a także zagadnienia ogrzewania, wentylacji i organizacji magazynów.

M. K. Kalisz, *Atmosfiernaja patina i sochranienije pamiatnikow iz miedi i jejo spławow. (Patyna atmosferyczna i ochrona zabytków z miedzi i jej stopów)*, ss. 225—235, str. w jęz. ang., lit. 9 poz.

Autor omawia badania nad powstawaniem patyny na zabytkach z miedzi i jej stopów oraz nad własnościami ochronnymi patyny. Artykuł zawiera porównania charakterystyk fizykochemicznych i dekoracyjnych właściwości patyn naturalnych i sztucznych, powłok mineralnych i organicznych i ich zdolności ochronnych w stosunku do miedzi i jej stopów na otwartym powietrzu. Omówiono wpływ różnych czynników na powstawanie i jakość patyny atmosferycznej. Podano szereg praktycznych wskazówek dotyczących magazynowania i konserwowania zabytków z miedzi i jej stopów.

W ósmym dziale zamieszczono artykuł:

W. W. Fiłatow, *Naucznaia diejatielnost WCNILKR za 1968—1970 gg. (Działalność naukowa WCNILKR w latach 1968—1970)*, ss. 236—243, lit. 8 poz.

Dodatkowe zeszyty

Matieriały konfierencii Komiteta po Konsierwacii Miedzunarodnogo Sowieta Muzejew. 1967 (Brjussel), 1969 (Amsterdam) (Materiały konferencji Komitetu Konserwatorskiego Międzynarodowej Rady Muzeów, 1967 — Bruksela, 1969 — Amsterdam). Moskwa 1972, 198 ss.

Omówienie referatów wygłoszonych na kolejnych konferencjach Komitetu Konserwatorskiego ICOM w Brukseli (1967) i Amsterdamie (1969). Niektóre referaty były omówieniami opublikowanych już wcześniej prac, inne sprawozdaniem z badań będących w toku

lub na ukończeniu oraz zapowiedziami późniejszych publikacji. Referaty koordynatorów grup roboczych były opracowane przeważnie na podstawie materiałów przysyłanych z różnych krajów. Podano informację o możliwości zamawiania tekstów referatów odpłatnie w Centrum Rzymskim.

Anotirowanij bibliograficzeskij ukazatel otieczestwiennoj i inostrannoj literatury po woprosam issledowanija, konsierwacii i riestawracii proizwiedenij iskusstwa i pamiatnikow kultury. (Zaopatrzone w adnotacje informator bibliograficzny krajowej i zagranicz-

nej literatury na temat badania, konserwacji i restauracji dzieł sztuki i zabytków kultury)

Zeszyt IV (1972), 204 ss.

Niniejszy zeszyt pod redakcją J. I. Grenberga jest kolejnym z rozpoczętej w 1961 r. serii informatorów bibliograficznych wydanych przez WCNILKR. Tom I, części 1 i 2 ukazały się w vol. 5 „Soobszczenii” w 1961 r., część 3 i 4 tomu I ukazały się w vol. „Soobszczenii” w 1962 r., tom II informatora w vol. „Soobszczenii” z 1965 r., tom III informatora ukazał się jako osobna książka (wypusk III — zeszyt III) w 1969 r. w formie i układzie kontynuowanym również w niniejszym tomie IV. Informatory bibliograficzne, zawierające omówienia literatury zagranicznej, ukazały się w 1964 r. w vol. 12 „Soobszczenii”, w 1970 r. w vol. 22—23 „Soobszczenii” i po raz drugi w 1970 r. jako osobna książka. Klasyfikacja literatury i jej działów na działy, a w związku z tym i układ informatora pozostały bez zmian. W obecnym tomie wprowadzono po raz pierwszy podział każdego działu na dwie części, przy czym pierwsza część każdego działu tematycznego zawiera noty bibliograficzne i krótkie omówienia publikacji radzieckich, część druga — literatury zagranicznej. Omawiane publikacje wydane zostały w zasadzie w latach 1967—1970, jest jednak kilkanaście pozycji wydanych w latach 1958, 1960, 1961, 1962, 1965 i 1966.

Całość informatora podzielona jest na następujące działy tematyczne: I. Muzealnictwo i ogólne problemy konserwacji zabytków, ss. 3—48, 121 poz.; II. Malarstwo, ss. 49—128, 208 poz.; III. Grafika artystyczna, rękopisy i dokumenty, ss. 129—140, 26 poz.; IV. Rzeźba, rzemiosło artystyczne i obiekty archeologiczne, ss. 141—181, 91 poz. oraz alfabetyczny skorowidz nazwisk autorów, ss. 182—194, spis przejranych czasopism i wydawnictw, ss. 195—200, wykaz przyjętych skrótów, s. 201.

Prilożenie VII (Dodatek VII) 1970

Wsesojuznaja Konferencija „Teoreticzeskije principy ristawracii diewnierzusskoj stankowej žiwopisi”. (Wszeczwiązkowa konferencja „Teoretyczne podstawy konserwacji starorosyjskiego malarstwa sztalugowego”), 333 ss. + oddzielny album ilustracji, 92 ss., 81 fot. i rys.

Tom pod redakcją G. I. Wzdornowa i N. A. Gagnana zawiera teksty zagajenia, 2 referatów, 5 komunikatów, 24 wystąpień w dyskusji i wnioski końcowe konferencji. Konferencja odbyła się w dniach 18—20 listopada 1968 r. w Moskwie i zgromadziła około 200 uczestników — artystów konserwatorów, pracowników muzealnych, historyków sztuki, specjalistów z dziedziny badania zabytków sztuki metodami fizycznymi, chemicznymi i biologicznymi. Reprezentowanych było 59 instytucji naukowych i muzealnych, laboratoriów i pracowni konserwatorskich.

W. W. Filatow, *Wstupitielnoje słowo. (Zagajenie)*, ss. 14—16.

W zagajeniu autor podał cel konferencji i nakreślił tezy dyskusji. Scharakteryzował sposoby plastycznego traktowania ikon, estetyczne i treściowe aspekty percepcji średniowiecznych dzieł sztuki i w związku z tym zagadnienia ubytków, późniejszych przemalowań, najogólniejsze zasady usuwania przemalowań nie mających samostnej wartości i oceny przypadków dopuszczalnej rekonstrukcji ubytków warstwy malarzkiej. Podał przykłady rozbieżności zasad i praktycznych możliwości konserwacji oraz konieczność zachowania ostrożności w podejmowaniu zabiegów, mających na celu uwalnianie ikon od przemalowań i rekonstrukcję ubytków malatury.

Referaty

G. I. Wzdornow, *O teoreticzeskich principach ristawracii diewnierzusskoj stankowej žiwopisi. (O te-*

oretycznych podstawach konserwacji starorosyjskiego malarstwa sztalugowego), ss. 18—95.

Autor w kolejnych rozdziałach omawia: 1) Znaczenie kluczowych terminów na podstawie tradycji, literatury i kolejnych wystaw konserwatorskich. W języku rosyjskim na zakres terminu „konserwacja” składają się dwa pojęcia: „konserwacja” i „restauracja”, przy czym konserwacja obejmuje ogół zabiegów mających na celu poprawienie trwałości materiału zabytków, takich jak wzmacnianie podłoża, konsolidacja zaprawy czy utrwalenie warstwy malarzkiej, natomiast restauracja obejmuje zabiegi mające na celu przywrócenie zabytkowi stanu najbliższego pierwotnemu (oryginalnemu), tzn. oczyszczanie z zabrudzeń, uwalnianie od pociemniałych werniksów, przemalowań, uzupełnianie ubytków zaprawy, malatury, rekonstrukcje brakujących fragmentów, punktowanie i retusze. 2) Oczyszczanie ikon w ZSRR w latach 1918—1934, początki stosowania metod naukowych w restauracji zabytków dawnego malarstwa, mających na celu przywrócenie stanu najbliższego pierwotnemu. Autor rozróżnia 3 warianty postępowania. Pierwszy wariant polegał na uwalnianiu oryginału od wszelkich późniejszych zamalowań i przemalowań, a w miejscach odkrytych ubytków oryginału — na domalowaniu uzupełnień dostosowanych do stylu epoki i autora. Drugi wariant polegał na usunięciu wszystkich przemalowań i zamalowań, a w miejscach odkrytych ubytków — na pozostawieniu białej zaprawy lub powierzeni deski. Trzeci wariant, pośredni, polegał na dokonywaniu oceny, które odkryte ubytki winny być zamaskowane, które pozostawione w białej zaprawie, a na których należało wykonać uzupełnienie czy rekonstrukcję malatury. Podniesiono zasługi I. E. Grabara i A. I. Anisimowa, J. Lidaka, E. A. Dombrowskiej. 3) Z historii prac konserwatorskich w Związku Radzieckim w latach 1930—1950 wymienia się prace nad stworzeniem zasad ekspozycyjnego przygotowania zabytku poddanego konserwacji, wobec usuwania domalowań i odsłaniania ubytków. W przypadku odsłonięcia oryginału zachowanego w niewielu fragmentach występowały kwestie związane z celowością utrzymania również przemalowań i zamalowań i ich zharmonizowania z odsłoniętymi fragmentami oryginału. Takie postępowanie związane było z warstwowym oczyszczaniem ikony, dokładnym dokumentowaniem wszelkich odkrywek i sposobu oczyszczania, jak również maskowań, rekonstrukcji i punktowań. W omawianym okresie uwalnianie od przemalowań, zamalowań i domalowań odbywało się sposobami mechanicznymi, przez rozbijanie warstw, usuwanych następnie odpowiednimi narzędziami — skalpelami, igłami, ekstraktorami lub przez ścieranie warstwy przemalowania drobnoziarnistym pumeksem. Metoda ta uznawana była za korzystniejszą, niż zmywanie lub chemiczne rozmiękczenie. Po usunięciu niepotrzebnych zamalowań i przemalowań dokonywano scalenia konserwowanego obiektu „na wycucie”. 4) Bieżące prace konserwatorskie w ZSRR i sporne problemy konserwacji ikon są przedmiotem twórczej dyskusji nad koniecznością szerszego stosowania rekonstrukcji w pracach konserwatorskich, celowością „dokumentalnej” i „archeologicznej” konserwacji ikon. Autor podaje i ilustruje sporo przykładów konserwacji ikon wykonywanych w różnych pracowniach i laboratoriach konserwatorskich w wielu znanych muzeach i miejscowościach historycznych ZSRR. Przytacza sprzeczne opinie z protokołów, artykułów i referatów na temat dopuszczalności i granic stosowania tzw. „tonowania” ubytków. 5) Omówienie konserwacji malarstwa sztalugowego zagranicą zawiera zarys ewolucji zasad konserwacji od 1920 r., ważniejsze sformułowania zasad teoretycznych w fachowej literaturze zagranicznej, ze szczególnym uwzględnieniem konserwacji ikon dokonanych w Bułgarii, Jugosławii, Grecji, Niemczech, Stanach Zjednoczonych i Austrii. W zakończeniu referatu autor stwierdza, że mimo dużych sukcesów radziecka szkoła konserwacji ikon w swej praktyce jeszcze nie czyni zadość wypracowanym przez specjalistów zasadom. Podobnie zresztą, jak zagranicą, obserwuje się tenden-

cje do suchego traktowania dokumentacyjno-archeologicznego lub — z drugiej strony — do niedostatecznie udokumentowanego estetyzowania. Prawidłowa konserwacja wymaga racjonalnego wyważenia w każdym przypadku aspektów artystycznych i dokumentalno-naukowych.

N. A. G a g m a n, *Principy wospołnienija utrat driewnierusskoj stankowej žiwopisi. (Zasady uzupełniania ubytków starorosyjskiego malarstwa sztalugowego)*, ss. 96—173. Na podstawie przytaczanych źródeł archiwalnych, literatury i własnej praktyki autor omawia aspekty artystyczne, technologiczne i historyczne konserwacji ikon w ich wzajemnym uwarunkowaniu. Konkluduje, że suche, technologiczno-dokumentalne traktowanie ikon poddawanych konserwacji nie wytrzymuje krytyki. Uzasadnia to faktem, że ikona najpierw jest dziełem sztuki, a dopiero później dokumentem epoki i tworem technologii. Z tego względu w konserwacji pierwszeństwem należy się względem estetycznym przed dokumentalnymi. Podaje zarys historii konserwacji ikon, sięgając do 1237 r. (wzmianki o legendarnym kijowskim artyście malarzu ikon Alimpiju Pieczerskim, który zajmował się odnawianiem starych ikon). Okres do połowy XIX w. określa jako pierwszy, kiedy konserwacja polegała na prostym odnawianiu. Drugi okres — od połowy XIX w. do 1903 r. — charakteryzuje się upadkiem techniki malarstwa ikon i obniżeniem poziomu artystycznego. Spowodowało to wzrost zainteresowania dawnymi ikonami. Trzeci okres to lata 1903—1918, kiedy krystalizowało się zainteresowanie specyfiką starorosyjskiego malarstwa ikon, działała wówczas Komisja konserwatorska Narkompros. Czwarty etap trwał od 1918 r. do końca lat czterdziestych, gdy działalności konserwatorskiej nadano rangę dyscypliny naukowej. Ostatni etap rozpoczął się w końcu lat czterdziestych. Jego cechą charakterystyczną jest nowe podejście do zagadnień restauracji malarstwa starorosyjskiego, akcentujące wyrazistość przywróconych pierwotnych walorów artystycznych dzieła. Zasadzie tej podporządkowano metody wykonawcze restauracji malarstwa ikon, a zwłaszcza uzupełnianie ubytków.

Formułując zasady kolorystycznego podejścia do zagadnienia uzupełniania ubytków, autor uznaje za niewłaściwe stosowanie tzw. neutralnych tonów dla maskowania ubytków, a zaleca tony zbliżone jak najbardziej do kolorytu pierwotnego. Podaje cały szereg ilustrowanych fotografiami przykładów sposobów maskowania i uzupełniania ubytków w ikonach. W zakończeniu formułuje zasady uzupełniania ubytków i stwierdza, że archeologiczne podejście do zabytków malarstwa przeszkadza uwidacznianiu ich artystycznej specyfiki. Podejście historyczno-estetyczne wymaga możliwie pełnej kompensacji ubytków. Podaje sposoby postępowania w przypadku istnienia dokumentów dla rekonstrukcji pierwotnego stanu w miejscach ubytków o różnym znaczeniu kompozycyjnym, rekonstrukcji hipotetycznej i maskowania ubytków.

Komunikaty

N. B. K i s z i ł o w, *Tieoreticzeskije przedposylki k wostanowleniju i riekonstrukcii ikony i freski. (Teoretyczne przesłanki odtwarzania i rekonstrukcji ikon i fresków)*, ss. 175—185.

Autor omawia niezmiennie kanony kompozycyjne obowiązujące w malarstwie ikon i podaje geometryczne osie, siatki i proporcje rysunków twarzy i postaci oraz sposoby rysowania.

G. W. P o p o w, *Riekonstrukcija w prociessie riestawracii pamiatnikow driewnierusskoj stankowej žiwopisi. (Rekonstrukcja w procesie restauracji zabytków starorosyjskiego malarstwa sztalugowego)*, ss. 186—205.

Autor omawia koncepcje, zalety i wady konserwacji ikony „Joan Teolog i Prochor na wyspie Patmos” z XV w., pochodzącej z klasztoru Borysowskiego w Dmitrowie, przeprowadzonej w latach 1960—1962 przez konserwatora J. E. Briagina w Muzeum Sztuki Staro-

rosyjskiej im. A. Rublowa. Podaje źródła archiwalne, literaturę, analogie i ikonografię.

A. M. M a ł o w a, *Principy riekonstrukcii proizwiednienii driewnierusskoj stankowej žiwopisi w Gosudarstwiennom Ermitaże. (Zasady rekonstrukcji dzieł starorosyjskiego malarstwa sztalugowego w Państwowym Ermitażu)*, ss. 205—210.

Autorka charakteryzuje krótko zasady rekonstrukcji stosowane w Ermitażu, formułując je w 3 punktach: 1) dopełnienie artystycznego wyrazu rekonstruowanego dzieła w ramach możliwości określonych przez zachowane pierwotne formy, wielkości i odcienie kolorystyczne szczegółów kompozycji, 2) dopełnienie ubytków bądź przy zachowanych świadkach pierwotnej formy, bądź przy wykorzystaniu analogii przyległych partii, 3) wyrzeczenie się dowolnych rekonstrukcji.

W. I. S w i e n c i c k a j a, *O sostojanii konserwacionno-riestawracionnych rabot wo Lwowskom Muzieje Ukrainського iskusstwa. (O stanie prac konserwatorskich w Lwowskim Muzeum Sztuki Ukrainkiej)*, ss. 210—226.

Autorka podaje w komunikacie historię pracowni konserwatorskiej od początku istnienia muzeum (1905), wspomina pierwsze wystawy ikon (1885—1889) i charakteryzuje zbiory Muzeum. Podaje regiony i okresy pochodzenia ikon w zbiorach Muzeum. W kolejnych rozdziałach omawia odrębność techniki wykonywania ikon na zachodniej Ukrainie w różnych okresach w stosunku do malarstwa starorosyjskiego oraz stan zachowania zbioru ikon w Muzeum. Podaje nazwiska kolejnych konserwatorów Muzeum od 1920 r., zakres ich obowiązków, przyjęty sposób wypełniania ubytków kredową zaprawą, punktowania akwarelą nieco jaśniejszą od sąsiadujących partii oryginału. Omawia swoje wrażenia z pobytu w Polsce, zwłaszcza w Łańcutcie, gdzie znajduje się pracownia konserwatorska zatrudniająca 9 pracowników; Muzeum we Lwowie, mające większe zbiory, zatrudnia 1 konserwatora. Stawia wniosek o pilne zwiększenie obsady konserwatorskiej Muzeum i zaopatrzenie pracowni w niezbędne nowoczesne aparaty.

K. R. S z e j n k m a n, *Opyt riekonstrukcii ikony „Nikoła w Zitii” iz XV wieka iz Władimiro-Suzdalskiego Chudożestwiennogo i Architektornogo Muzeja-Zapowiednika. (Próba rekonstrukcji ikony św. Mikołaja z XV w. z Włodzimiersko-Suzdalskiego Artystycznego i Architektonicznego Muzeum-Rezerwatu)*, ss. 226—229. Wykonano kopię według zachowanych fragmentów oryginalnej warstwy z XV w., umieszczonych wśród wielu warstw późniejszych i podobnej ikony pochodzącej z końca XIV w. Oryginału nie ruszono. W Muzeum umieszczono kopię obok oryginału.

Dyskusja

Wystąpienia uczestników konferencji. (Wystąpienia uczestników konferencji), ss. 232—328.

W dyskusji udział wzięli m.in.: M. A. Ilin — profesor, kierownik Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu im. W. M. Łomonosowa w Moskwie, O. J. Podobiedowa — kierownik Sekcji Sztuki Starorosyjskiej Instytutu Historii Sztuki Ministerstwa Kultury ZSRR, G. K. Wagner z Instytutu Archeologii Akademii Nauk ZSRR; konserwatorzy: A. N. Obczinnikow, N. W. Piercew, A. W. Briancew, G. S. Batchel, P. I. Wojtko, N. B. Kiszilow, W. P. Worobiew, S. W. Jamszczikow, C. A. Bielajew; dyrektorzy i kustosze muzeów: T. A. Ananiewa, N. A. Dienina, A. A. Zołotoriew; pracownicy i dyrektorzy instytucji związanych z historią sztuki, archeologią i konserwacją zabytków: J. I. Grenberg, W. W. Filatow, G. W. Popow, W. I. Kornilowa, A. B. Ziernowa, L. W. Betin, I. P. Gorin. Dyskusję podsumowali N. A. Gagman i G. I. Wzdornow.

Rieszenija Wsiesojuznoj Konfierencii „*Tieoreticzeskie principy riestawracii driebnierusskoj stankowej žiwopisi*”. (Uchwały Wszechwiązkowej Konferencji „Teoretyczne zasady restauracji starorosyjskiego malarstwa sztalugowego”), ss. 329—333.

Podjęto 13 uchwał dotyczących dopuszczalnych przypadków, sposobów i zakresu uzupełniania ubytków, konieczności dokumentacji fotograficznej i opisowej procesu oczyszczania i odślaniania oryginału, powoływania komisji decydujących o kolejnych etapach odcyszczania i uzupełniania ubytków, przestudiowania i dokumentowania prac protokołami. Uznano za celowe wprowadzenie do codziennej praktyki fizycznych, chemicznych i biologicznych metod badania zabytków i zwoływania co roku lub co dwa lata specjalistycznych narad na temat konserwacji malarstwa. Wskazano na potrzebę przekształcenia Wszechwiązkowego Centralnego Naukowo-Badawczego Laborato-

rium Konserwacji i Restauracji Zabytków Muzealnych w instytut. Uznano za wskazane utworzenie przy Ministerstwie Kultury i Sztuki komisji lub rady zajmującej się sprawami konserwacji zabytków starorosyjskiego malarstwa i polecenie znalezienia w muzeach odpowiednich pomieszczeń, zapewniających przechowywanym obiektom jak najdogodniejsze warunki. Podkreślono potrzebę konsultacji między konserwatorami malarstwa starorosyjskiego i publikacji materiałów i dokumentów dotyczących konserwacji malarstwa ikonowego oraz wzbogacania doświadczeń w konserwacji starorosyjskiego malarstwa przez wymianę konserwatorów organizowaną przez WCNILKR i przez omawianie tych zagadnień na specjalistycznych konferencjach.

Janusz Lehmann